

**ВІДБУДОВА МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ
В ПОВОЄННІ РОКИ (1943 – 1955 РР.)**

У статті на основі документів, матеріалів та багаточисленних прикладів, розглянуто процес відбудови металургійної промисловості Донбасу в повоєнні роки (1943 – 1955 рр.), особливу увагу приділено характеристиці фінансування, механізації відбудовчих робіт, а також чисельному та якісному складу робітників.

Ключові слова: металургійна промисловість, відбудова, підприємство.

Сучасний промисловий потенціал України, як і в радянські часи, зосереджується здебільшого в Донбасі. Поряд із гірничо-видобувною галуззю промислового виробництва Донбасу провідне місце займає й металургійний комплекс, який представлений металургійними заводами в містах Донецьк, Маріуполь, Єнакієве, Краматорськ та ін. З самого початку виникнення підприємства регіону зумовлювали не лише специфіку економічного розвитку Донбасу, а й особливості соціального, культурного та буденного життя. З огляду на це доречним є звернення до історії розвитку галузі.

Об'єктом дослідження є металургійна промисловість Донбасу в 1943 – 1955 рр.

Предмет дослідження – відбудова післявоєнної промисловості та повоєнна реконструкція другої половини 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст., які визначили промислову спеціалізацію регіону в індустріальному комплексі України, регіональне промислове середовище.

Мета дослідження полягає у відтворенні та оцінці соціально-економічних зрушень в історії Донецчини 1943-1955 рр., зокрема у визначенні сукупності соціальних та економічних факторів та передумов (природних, географічних, геополітичних), які призвели до формування певної промислової спеціалізації Донецького басейну.

Після закінчення Другої світової війни виходить низка робіт, присвячених історії народного господарства СРСР і УРСР, у яких чільне місце відведено промисловості Донецького регіону. Насамперед маємо на увазі праці таких дослідників як Н. А. Терещенко, А. А. Гречанко, Б. М. Казанцев, М. Ф. Хорошайлов та ін. Повоєнний період 1943 – 1945 років у Донбасі зацікавив багатьох сучасних істориків, таких, як Л. А. Беспалова, О. В. Бровар, А. М. Михненко, А. О. Саржан та ін [1].

За роки війни майже всі підприємства металургійної галузі були зруйновані: значна частина обладнання вивезена в ході евакуації в східні райони країни, а те, що залишилося, було знищене, розграбоване й вивезене до Німеччини. Виробництво основних видів продукції металургійної промисловості, особливо у Ворошиловградській області, за роки війни значно (за деякими видами – у десятки разів) скоротилося. Це викликало потребу створення нового металургійного комплексу [2].

Металургійна промисловість – одна з найважливіших складових частин промислового комплексу Донбасу. Вона включає в себе потужні підприємства чорної металургії з повним виробничим циклом (чавун – сталь – прокат), а також низку заводів кольорової металургії (ртутний комбінат, цинковий завод та ін.). Більшість металургійних гігантів регіону тісно пов'язана з коксохімічними та хімічними виробництвами. У структурі металургійного комплексу абсолютно переважали підприємства чорної металургії, які виробляли майже половину всього металу України [3]. І тому партія ставить нове завдання: у найкоротші терміни відбудувати металургійну промисловість Донбасу [4].

На пленумі обкому було зазначено, що за найкоротший проміжок часу до

ладу стануть десятки нових домен, мартенів, прокатних станів і коксових батарей. Але для здійснення цього плану потрібно було докласти чимало зусиль. Партійним, комсомольським, профспілковим організаціям і керівникам підприємств необхідно мобілізувати в короткі терміни, всі сили на відбудову металургійної промисловості, активізувати, надихнути, запалити, людей. Не останньою в цьому процесі була заслуга соціалістичного змагання [5].

З метою організації та координації відбудови металургійних підприємств Донбасу в 1946 р. було сформовано спеціальне Головне управління з будівництва підприємств чорної металургії Донбасу (Головчорметбуд), до складу якого увійшли п'ять будівельно-монтажних трестів: Азовстальбуд, Макбуд, Сталінметалургбуд, Ворошиловськбуд та Єнакієвважбуд, які раніше підпорядковувалися Головпівденьбуду. Таке ж управління було сформовано і в Придніпров'ї. Саме ці організації виконували основні роботи, пов'язані з відбудовою чорної металургії України [6].

Створення потужної централізованої організації, яка відновлювала галузь, дозволило значно розширити масштаби робіт. Насамперед відновлювалося енергетичне господарство підприємств, водопостачання, внутрішньозаводський транспорт, але головна увага зосереджена на цехах основного металургійного виробництва. Будівельникам потрібно було заново відновлювати повністю зруйновані потужні металургійні агрегати зі складним технологічним обладнанням і великим допоміжним господарством. Утім, незважаючи на труднощі, уже в перші повоєнні роки окремі металургійні підприємства стали оживати. Досить успішно проходило відновлення одного з гігантів металургії Донбасу заводу "Азовсталь". Уже в січні 1946 р. тут була введена в експлуатацію мартенівська піч № 2, у вересні цього ж року – доменна піч № 4. У наступні роки темпи відновлювальних робіт прискорилися. Причому одночасно з відновленням старого металургійного фонду споруджувалися нові об'єкти. У 1948 р. було введено в дію два найбільших у Європі прокатних стани (блємінг і рейково-балковий), яких тут не було до війни. Унаслідок цього завод став підприємством із повним металургійним циклом. Загалом до кінця 1949 р. підприємство в основному було відбудовано. Доволі інтенсивно відбудовувалися Макіївський, Єнакіївський, Сталінський та інші великі металургійні підприємства [7].

Характерними для цього періоду були проблеми недостатньої кількості кваліфікованих спеціалістів і робітників, нестачі будівельних матеріалів, техніки, устаткування [8].

Відтворення робітничих кадрів Донбасу було важливою частиною відбудови як народного господарства загалом, так і металургійної промисловості зокрема. Після визволення території від окупантів тут залишилися лише 10% довоєнної кількості трудівників. Найбухливішим періодом зростання чисельності працівників став 1943-1945 рр. – трудове населення поповнювалося за рахунок міського населення, реєвакуйованих працівників, колгоспників, демобілізованих воїнів, а також демобілізованих та завербованих жителів України, Російської Федерації та інших республік колишнього СРСР [9].

Важливу роль у цьому відіграли люди похилого віку, підлітки та жінки. Багато жінок працювало на провідних посадах металургійної промисловості. Так, на Жаданівському (Маріупольському) заводі ім. Ільїна з успіхом варили броньову сталь Т. Толмачова, М. Кондрус, А. Бакаєва. Їх послідовниками стали також жінки металургійних заводів Сталіно, Макіївки, Краматорська, Комунарська, Костянтинівки [10].

У 1947 р. у тресті "Макбуд" працювало лише 5 тис. осіб, що становило половину штатного розкладу. Переважно це були сільські жителі, направлені на відбудову Донбасу за рахунок оргнабору або через систему укладання індивідуальних договорів. У 1950 р. трестами Головчорметбуду Донбасу за допомогою цих форм поповнення будівельних колективів було прийнято майже 85,6% працівників. Серед них переважали некваліфіковані робітники, які не мали досвіду будівельних робіт, багато з них ставилося до будівництва як до тимчасового місця роботи. У трестах Головчорметбуду Донбасу тільки в 1947 р. вибуло з різних причин більше 17 тис. робітників, із них 7,4 тис. – самовільно. Низька кваліфікація робітників, велика

плинність робочої сили звичайно негативно впливали на виробничі показники: досить часто несвоєчасно та неякісно виконувалися виробничі завдання, допускалися великі втрати робочого часу тощо [11].

За цих умов при проведенні відновлювальних робіт широко використовували вцілілі фундаменти, стіни заводських будівель, арматура, інші будівельні конструкції, максимально застосовували місцеві, проте часто неякісні будівельні матеріали. Причому принцип швидше відновити так, як було до війни, застосовувався не тільки при проведенні будівельних, але й монтажних робіт. Досить часто задля прискорення темпів відбудовних робіт або ж у разі відсутності необхідного обладнання, вдавалися до максимального збереження ушкоджених конструкцій: їх виправлення й ремонт відбувалися без розбирання й демонтажу, нерідко використовували матеріали, віднайдені на завалах. Звичайно, такий підхід до відбудови, особливо з огляду на ступінь повоєнної розрухи, можна зрозуміти. Сьогодні по-іншому слід оцінювати підходи й методи, якими керувалися управлінські органи при здійсненні відбудови, відмовившись від такої їх характеристики як "вдале рішення", або ж "новий і важливий метод відновлення". Зауважимо, що автори цих висловлювань не могли давати якусь іншу оцінку з огляду на ідеологічні обставини того часу, коли вони були проголошені. Відродження підприємств за такою схемою на довгі роки консервувало застарілу техніку, устаткування, технології. У такий спосіб можна було вирішити першочергові завдання, але в цілому це був безперспективний підхід: він закладав підґрунтя для відставання галузі в майбутньому [12].

На дуже низькому рівні в повоєнні роки перебувала механізація відбудовних робіт. Парк будівельної техніки майже не поновлювався, а те обладнання, що залишилося, було розукомплектовано, фізично зношено, тому більша частина робіт виконувалася вручну. Звичайно, усе це призводило до зниження якості відновлювальних робіт, низької продуктивності праці [13].

Однак, загалом була проведена значна робота з відновлення металургії регіону. За ці роки в республіці введено в дію 22 доменні та 43 мартенівські печі, 46 прокатних станів, велика кількість інших агрегатів. У зв'язку з цим потужності з виплавки чавуну зросли майже на 8,3 млн. т, сталі – на 5,3 млн. т, з виробництва прокату – на 4,4 млн. т. Покращилися техніко-економічні показники. На початок 1951 р. середній корисний об'єм однієї доменної печі збільшився до 823 м проти 716 м у 1940 р. Підвищився коефіцієнт використання корисного об'єму доменних печей, зросло середньомісячне зняття сталі з квадратного метра мартенівських печей. Загальна продуктивність праці в чорній металургії України в 1950 р. зроста порівнянно з 1940 р. на третину [14]. У 1950 р. металургійна промисловість Донбасу перевершила довоєнні показники з виплавки чавуну, сталі, виробництва іншої продукції. Металургія Донбасу загалом уже в 1950 р. виробляла чавуну більше, ніж у 1940 р. на 8,3%, сталі – на 2,3%, прокату – на 13,9%, стальных труб – на 19,3%. Особливо успішно розвивалася металургія Сталінської області. Заводи області досягли найвищих показників не тільки в регіоні, але і в Україні. Завод "Азовсталь" перший в республіці перевищив довоєнний рівень виробництва чавуну та сталі, тут уперше в 1948 р. розпочалося виробництво прокату. У 1950 р. перевершили довоєнні показники Сталінський, Єнакіївський, Комунарський та інші металургійні заводи [15].

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на недостатнє фінансування та механізацію відбудовних робіт, нестачу робочих рук, усе ж таки металургійна промисловість Донбасу була повністю відновлена за перше повоєнне десятиріччя. Цьому сприяла наполеглива праця жінок, підлітків, людей похилого віку. Перед ними були поставлені важкі завдання, але вони, у супереч усьому, їх виконали.

Список використаних джерел та літератури

1. Терещенко Н. А. Метал республіки / Н.А. Терещенко. – К., "Техника" 1975. – 246 с.;
Гречанко А. А. Годы войны 1941 – 1943 / А.А. Гречанко. – М.: Воениздат, 1976. – 187 с.;
Казанцев Б. М. Восстановление и развитие чёрной металлургии СССР, 1945 – 1950 /

- Б.М. Казанцев. – М.: Наука, 1984. – 382 с.; Хорошайлов М. Ф. На відбудові. 3 історії відбудови Донбасу / Ред. В. Р. Рибінець. – Донецьк: "Донбас", 1966. – 234 с.; Бровар О.В. Вугільна промисловість Луганщини у початковий період відбудови (1943 – 1945 рр.) / Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 104. – Вип. 91. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 5 с.; Михненко А. М. Проблеми відбудови металургійних підприємств Донбасу в українській історичній літературі 1943 – 1985 рр. / А.М. Михненко // УІЖ – 1986. – № 11 – 421 с.; Саржан А. О. Новітня історія Донбасу (1945 – 1999 рр.): Навчальний посібник / А.О. Саржан. – Донецьк: Стакер, 1999. – 432 с.
2. Саржан А. О. Новітня історія Донбасу (1945 – 1999 рр.): Навчальний посібник / А.О. Саржан. – Донецьк: Стакер, 1999. – С. 178.
 3. Бровар О. В. Вугільна промисловість Луганщини у початковий період відбудови (1943 – 1945 рр.) / Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 104. – Вип. 91. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 92.
 4. Топалов И. День скорби и памяти жертв войны в Украине // Ильичевец, 2002 г. – 22 июня. – С. 4.
 5. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.): Сборник документов и материалов. – Донецк, 1980. – С. 7.
 6. Хорошайлов М. Ф. На відбудові. 3 історії відбудови Донбасу / Ред. В. Р. Рибінець. – Донецьк: "Донбас", 1966. – С. 128.
 7. Саржан А. О. Новітня історія Донбасу (1945 – 1999 рр.): Навчальний посібник / А.О. Саржан. – Донецьк: Стакер, 1999. – С. 179.
 8. Казанцев Б. М. Восстановление и развитие чёрной металлургии СССР, 1945 – 1950 / Б.М. Казанцев. – М.: Наука, 1984. – С. 156.
 9. Гречанко А. А. Годы войны 1941 – 1943 / А.А. Гречанко. – М.: Воениздат, 1976. – С. 18.
 10. Терещенко Н. А. Метал республіки / Н.А. Терещенко. – К., "Техника", 1975. – С. 46.
 11. Азовсталь: Очерки / Редкол.: А. А. Шокул и др. – Донецк, 1983. – С. 87.
 12. Казанцев Б. М. Восстановление и развитие чёрной металлургии СССР, 1945 – 1950 / Б.М. Казанцев. – М.: Наука, 1984. – С. 163.
 13. Михненко А. М. Проблеми відбудови металургійних підприємств Донбасу в українській історичній літературі 1943 – 1985 рр. / А.М. Михненко // УІЖ – 1986. – № 11 – С. 123.
 14. Азовсталь: Очерки / Редкол.: А. А. Шокул и др. – Донецк, 1983. – С. 93.
 15. Казанцев Б. М. Восстановление и развитие чёрной металлургии СССР, 1945 – 1950 / Б.М. Казанцев. – М.: Наука, 1984. – С. 165.

SUMMARY

In this article the process of reconstruction of Donbass metallurgical industry in the part – war period during 1943 – 1955 is considered on the basis of documents, materials and numerous examples. The particular attention is paid the characteristic of the financing, mechanization of restoration works and also to the qualitative and quantitative staff of workers.

Key words: iron and steel industry, restoration, enterprise.

АННОТАЦИЯ

В статье на основании документов, материалов и многочисленных примерах рассмотрен процесс восстановления металлургической промышленности Донбасса в послевоенные годы (1943-1945 гг.), важную роль уделяется характеристике финансирования, механизации восстановительных работ, а также количественному и качественному составу рабочих.

Ключевые слова: металлургическая промышленность, восстановление, предприятие.